

Mijnheer de Minister, beste Jan Maarten en Pauline, dames en heren –

De meest interessante discussies in het Bestuur van de Vereniging Rembrandt betreffen doorgaans voorstellen tot aankopen en de manier waarop die worden gemotiveerd. Heeft deze aankoop zin, is hij, zoals de voorzitter dat graag noemt, Rembrandt waardig, en is de gevraagde bijdrage wel reëel? Maar ook het beleid als zodanig komt wel eens aan de orde, en zo werd de afgelopen jaren ook de doelstelling van de Vereniging met enige regelmaat geagendeerd. Dat leek mij eerlijk gezegd nooit zo nodig, want de Vereniging werkt nu eenmaal aan de verrijking van het Nederlands openbaar kunstbezit en hoe minder van te voren wordt vastgelegd waarmee precies, hoe beter zo'n doelstelling kan functioneren. De beperking uit de oprichtingstijd, uit 1883, die aangaf dat men moest proberen te behouden wat er nog aan belangrijke oude Hollandse kunst in Nederland was, bleek al snel te mager, omdat de meeste Hollandse kunst voor de vrije markt was gemaakt en veel van het beste al in de achttiende eeuw was uitgevoerd. Ook de verwerving van Hollandse kunst uit het buitenland moest dus worden gesteund als men bijvoorbeeld nog een Rembrandt wilde kopen, zoals al in 1900 bleek. En waarom zou de Vereniging eigenlijk alleen de verwerving van Hollandse kunst moeten ondersteunen? Waarom zou er niet ook andere Europese en Aziatische kunst voor het Nederlands openbaar kunstbezit worden verzameld? Dat werd de statutenwijziging van 1912. En waarom tenslotte, zouden de moderne kunst en de kunst van primitieven, zoals dat toen nog heette, ons openbaar kunstbezit niet kunnen verrijken?

Nu ja, u hebt het op de grote tentoonstelling in het Van Gogh Museum waarschijnlijk allemaal gezien: de agenda van de Vereniging Rembrandt heeft in de afgelopen 125 jaar met enige regelmaat wijzigingen ondergaan en met die agenda werd ook altijd haar doelstelling een beetje opgerekt, want anders zou er niet zo breed hebben kunnen worden gekocht. Interessant daarbij is, dat de oorspronkelijke gedachte ten dienste van het erfgoed daarbij nooit is verlaten. Er kwam alleen steeds meer bij, totdat alle kunst die in haar soort van betekenis was en die zou kunnen functioneren in de verzameling waarvoor zij was bedoeld, in principe met steun van de Vereniging Rembrandt kon worden aangekocht. Dat kan dus tegenwoordig om een topwerk gaan van Jan van de Capelle voor het Mauritshuis of om een Kippenberger voor het Stedelijk. Of om een Beckmann voor Rotterdam en een tekening van Abraham Bloemaert voor het Centraal Museum in Utrecht. Het Dordrechts Museum werd zo geholpen aan zijn Jan van Goyen, Paleis het Loo kreeg de Wiedeman kandelaars van Gijsbert Karel van Hogendorp, en ook een zilveren brandewijnkom voor Appingedam was niet te min.

Je zou denken: zo moet het en zo is het goed. Doelstelling en statuten maken alles mogelijk wat de Vereniging behoort te kunnen doen. Maar toen stelde Jan Maarten Boll als voorzitter een paar jaar geleden aan de orde, dat men wel onophoudelijk en steeds professioneler en genuanceerder de prachtigste zaken aan het openbaar kunstbezit kon blijven toevoegen, maar dat het onze miljoenen museumbezoekers misschien toch een beetje aan een werkelijk bewustzijn van die rijkdom ontbrak. Dat de betekenis van de vaste collectie in veel musea onvoldoende voor het voetlicht werd gebracht en dat kennis en informatie over het hoe en waarom van het verzamelen ten onrechte niet met de bezoekers werden gedeeld. De musea lieten zijns inziens hier iets heel belangrijks liggen, dat op den duur zelfs hun bestaansrecht zou kunnen ondermijnen, en hij vroeg zich dus af of de Vereniging daar niet misschien ook een taak had – als zij zich tenminste verantwoordelijk achtte voor haar geschiedenis tot nu toe en ook in de toekomst haar werk nog met succes zou willen kunnen doen.

De reacties op Jan Maartens pleidooi waren lauw en voorspelbaar. Sommige leden van het Bestuur meenden dat voor het versterken van het draagvlak voor het openbaar kunstbezit andere middelen zouden moeten worden aangesproken. De Vereniging had het al niet zo breed en wie weinig heeft, kon zich maar beter tot zijn kerntaken beperken. Anderen voelden wel iets voor zijn pleidooi en dachten zelfs dat de Vereniging alleen maar meer middelen zou kunnen krijgen als meer mensen zich bewust zouden worden van het belang van haar werk en haar daarom zouden willen steunen. Daar zat ook iets in, al moet ik bekennen dat ik zelf behoorde tot het deel van het Bestuur dat aanvankelijk niet veel in Jan Maartens educatieve plannen zag. Het was mij allemaal te vaag en ik vond de herschreven doelstelling van de Vereniging zoals door hem bepleit ook lelijk. Van taal bedoel ik. Want wat de Vereniging voortaan zou moeten doen was vervat in een worst van een zin van meer dan vijftig woorden. Wie Jan Maarten echter kent, begrijpt dat hij zijn zin toch kreeg. Het duurde een paar maanden, ik vrees zelfs meer dan een jaar, maar hij kreeg zijn zin. En al spoedig bleek dat hij gelijk had.

De nieuwe doelstelling van de Vereniging kwam precies op tijd voor het lustrum van 2008, dat zij dan ook door middel van een tentoonstelling, een boek en een documentaire met een zo groot mogelijk publiek besloot te vieren. Het Van Gogh Museum bood onderdak aan het belangrijkste deel van dat programma, maar was ondanks die gastvrijheid nogal sceptisch. Het was bang dat zijn bezoekers weinig of niets zouden zien in een tentoonstelling die het duurzame bezit van de Nederlandse musea centraal stelde, en dat de geschiedenis van dat bezit de meeste mensen ook maar zou vervelen. In de financiële en publicitaire hiërarchie werd het project van de Vereniging daarom op de waakvlam gezet, dus zonder middelen voor affiches op stations en andere kostbare reclame. Ook de uitgever dacht dat een boek over de geschiedenis van het openbaar kunstbezit wel uit waardering voor het goede doel moest worden gemaakt, maar ging er tegelijk van uit dat zoiets niet of nauwelijks zou

verkopen. Alleen het team van de AVRO twijfelde gek genoeg geen moment aan het potentieel van de onderneming.

Uiteindelijk kwamen er meer dan 300.000 mensen naar de *125 Grote Liefdes* kijken en werd het boek in minder dan een half jaar uitverkocht. Het aantal leden van de Vereniging steeg in deze maanden met ruim dertig procent. De gemengde opstelling van de getoonde schatten die door Wim Crowel zo mooi was vormgegeven, bleek een groot succes, en wie de bezoekers observeerde, kon zien hoe aandachtig er gekeken en gelezen werd. De verhalen over het hoe en waarom van het verzamelen deden velen zichtbaar plezier en wie een beetje meeluisterde ontdekte dat velen ook toegaven aan de neiging om over hun voorkeuren te filosoferen en hun keuze met anderen te bespreken. Verrassend was bovendien de grote diversiteit van de bezoekers. Hoogbejaarde gasten en jongelui met honkbalpetjes stonden tevreden zij aan zij en engageerden zich met hun eigen openbaar kunstbezit. Het geloof bleek overdraagbaar.

En dat geloof in de kwaliteit en in het belang van de kunst, dames en heren, dat is al heel erg oud, net als de wens om dat in het openbaar te kunnen beleven met objecten die wij hebben uitgekozen in de hoop dat zij de alles verwoestende tijd zullen weerstaan. De kunst is het beste dat de mensen hebben gemaakt om zich met hun vergankelijkheid te verzoenen, en kunsthaters worden dan ook niet voor niets al duizenden jaren als barbaren beschouwd. Al uit de oudheid kennen wij verhalen van steden die in de oorlog niet werden verwoest uit respect voor de kunst die er werd bewaard, en ook de meest monsterachtige tirannen meenden vaak hun misdaden te kunnen compenseren door als verzamelaar of stichter van een museum in de ogen van latere generaties van hun kunstliefde te getuigen.

Hier in Nederland begint die zorg om het openbaar kunstbezit niet toevallig na de Beeldenstorm, toen religieuze fanaten tot verdriet van hun meer ontwikkelde tijdgenoten hun angst voor het beeld bekoelden op het kerkelijk kunstbezit. Het stadsbestuur van Leiden zorgde destijds dat het belangrijkste kunstwerk in de stad, Lucas van Leydens *Laatste Oordeel* uit de Pieterskerk, op tijd in veiligheid werd gebracht. De familie die het zo'n vijftig jaar tevoren als memorietafel aan de kerk had geschonken, ging er vervolgens mee akkoord dat hun triptiek voortaan in het stadhuis zou worden bewaard en opgesteld. Toen de stad zijn Lucas van Leyden later op voorspraak van Prins Maurits en de Staten Generaal dreigde te verkopen aan Keizer Rudolf II in Praag, waren het de kunstenaars Goltzius en Van Mander die daar – heel modern – met succes campagne tegen voerden. Iets dergelijks zien wij in Haarlem, waar de Sint Jansheren met de stad overeen kwamen dat hun op tijd geëvacueerde schatten na het overlijden van de laatste monnik naar de zogenaamde Prinsenhof zouden worden overgebracht. Daar kon men ook de andere, door de stad zelf geredde schilderijen

bewonderen die de roem van Haarlem uitmaakten, zoals de *Lucasmadonna* van Maerten van Heemskerck, die de schilder oorspronkelijk aan de kapel van zijn gilde in de Sint Bavo had geschonken om daar voor altijd te herinneren aan zijn kunst. Van een ander altaar waren alleen Van Heemskercks zijluiken gered, en omdat men dat kennelijk geen gezicht vond, werd aan Cornelis van Haarlem gevraagd om daar een nieuw middenpaneel bij te schilderen. Dat werd zijn beroemde *Kindermoord*. Toen bezoekers van de Prinsenhof zich in 1603 bij de burgermeester beklagden omdat zij de portier van dat gebouw een fooi hadden moeten geven om bij de kunst van de stad te worden toegelaten, werd de man berispt. En laat nu toch niemand mij vertellen dat de bezoekers van de Lakenhal niet zouden zijn geïnteresseerd in de geschiedenis van Lucas' *Laatste Oordeel*, waar Rembrandt als kind al naar zal hebben kunnen kijken, of dat het niet loont om uit te leggen hoe de collectie van het Frans Hals Museum in Haarlem eigenlijk is ontstaan.

Fascinerend daarbij is ook de eeuwige wisselwerking tussen particulier en overheid en de gedeelde zorg om het behoud en de toegankelijkheid van kunst. De stad Delft bracht Maerten van Heemskercks *Graflegging* uit 1566 op het stadhuis in veiligheid, toen de Calvinisten nog op de wijze van de Talibaan zulke kunstwerken aan stukken sloegen, terwijl een dame uit Alkmaar volgens Karel van Mander honderd gulden ter beschikking stelde om het altaar van Pieter Aertsen uit de kerk van Warmenhuizen te redden. En toen diezelfde stad Delft vergat waar zij ooit zo verstandig voor was opgekomen en haar Van Heemskerck in 1860 met het overige stedelijk kunstbezit liet veilen, waren het de particulieren van de Vereniging Rembrandt die het werk in 1904 weer hebben teruggekocht, zodat het alsnog en nu voorgoed in het stedelijk museum van Delft kon worden geplaatst. Met al die prachtige verhalen zouden onze stedelijke musea helemaal niet stoffig hoeven zijn.

Maar ik dwaal af, want dit is een partij ter ere van Jan Maarten Boll. Hij is echter degene die wilde dat de statuten van de Vereniging zouden worden veranderd, zodat zij zich ook actief zou kunnen gaan inspannen om de grotere bewustwording van de betekenis en het functioneren van ons openbaar kunstbezit. En ik denk dat Jan Maarten zich ook wel een beetje herkent in die zestiende-eeuwse bestuurder die zorgt dat een belangrijk kunstwerk in tijden van gevaar naar het stadhuis wordt gebracht, of in de negentiende-eeuwse particulier die het mogelijk maakt dat een belangrijk schilderij weer terugkeert naar zijn plaats van ontstaan. Ook de rol van actievoerder tegen de verkoop van zo'n topstuk door een onverantwoordelijke overheid moet hem bekend voorkomen, en eerlijk gezegd acht ik hem ook heel wel in staat tot het soort controle zoals de burgermeester van Haarlem die jaarlijks uitvoerde bij de Sint Jansheren om na te gaan of zij niet toch in het geniep iets van hun aan de stad beloofde kunstwerken hadden verkocht. Het spreekt overigens vanzelf dat die controle een uiterst wellevend karakter had en plaats vond in de vorm van een gezellig etentje.

Neen, Jan Maarten is gelukkig niet de eerste in zijn soort, en ik denk dat ik namens u allen spreek als ik zeg dat ik hem en al zijn voorgangers heel dankbaar ben voor wat zij hebben gedaan.

PH